

SZÉCHENYI ÁGNES

Illyés Gyula 1956-os naplója

A napló fontos eszköz a múlt lehetséges mértékig való megismerésében. Ehhez kellő szakmai vértettségre, a napló műfaját le-, illetve túlbecsülő nézetektől való elhatárolódásra, konkrét elemzésre támaszkodó józan eligazodásra van szükség. Írásom tárgyát illetően azonban mégis kissé másként áll a helyzet.

Mindenekelőtt azért, mert itt nem az irodalom 1956-os eseményeinek, múltjának és hatásának megismerése a tárgy,¹ hanem egy jelentős *közéleti* szerepet betöltő *költőfejedelemnek*,² illetve az általa is képviselt írócsoport kollektív „*személyiségvonalásainak*”, (esetlegesen) új motívumainak a megtalálása.

Emlékeztetőül magáról az íróról, arról, hogy hol tartott Illyés Gyula a pályáján ekkor. Életműve az avantgárd és a hagyományörző modernség³ irodalmi fogalmaival írható le.

¹ Ezt a feladatot kiválóan és sok szempontból kimerítően elvégezték például STANDEISKY Éva kötetei (*Írók lázadása. 1956-os írószövetségi jegyzőkönyvek*. Szerk.: STANDEISKY Éva. MTA ITI, Budapest, 1990; STANDEISKY Éva: *Az írók és a hatalom, 1956–1963*. 1956-os Intézet, Budapest, 1996; STANDEISKY Éva: *Gúzsba kötve. A kulturális elit és a hatalom*. 1956-os Intézet–Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Budapest, 2005) és tanulmányai; illetve RAINER M. János: *Az író helye. Víták a magyar irodalmi sajtóban 1953–1956*. Magvető Kiadó, Budapest, 1990; *Ezerkilencszázötvenhat, te csillag. A forradalom és a szabadságharc olvasókönyve*. Szerk.: MEDVIGY Endre–POMOGÁTS Béla. Püski, Budapest, 1991.

² Illyés egy olyan irodalmi példakép-rendszerbe tartozott, annak volt vezetője, amelyben erős volt a törzsi gondolkodás, a "törzsfő", az "apa" elismerése és a vezető tekintély továbbadása is a rítus része volt.

³ A „hagyományörző modernség” fogalmának bevezetésére Tverdota György tett javaslatot. A fogalom nem más, mint az új klasszicizmus két lépésben to-

Kiemelkedő munkája volt a *Puszták népe* című szociográfiája, amely szinte egyedül maradt időt állóan újraolvasható és élvezhető a népi társadalomrajzok közül, s éppen azért, mert esztétikai értéke is van, nemcsak az a mázsás súly és lelkiismeret-felrázó indulat jellemzi, amely az ebbe a csoportba tartozó művek többségét. Illyés a *Nyugat* társszerkesztője volt Babits mellett, majd a *Magyar Csillag* szerkesztője, a háború utáni *Válasz* főszerkesztője.⁴ Neve a Nemzeti Parasztpárt öt vezetője között szerepelt, miután a főváros felszabadult, távollétében választották meg alelnökné. Megrendítően plasztikusan és szépen vall arról, hogyan gondol ekkor a jövőre. „Ez a világ – a mai valóság – még csak úgy az enyém, mint szobrásznak a kötömb. A benne rejlő szobor az enyém. Nemcsak a magamé; a művet másokkal együtt kell kibontanom, mindazokkal, akik ismerik a tervet, de ismerik a kő sajátosságait is.”⁵ A mondat metafora – azaz költői megfogalmazása az újjáépítendő Magyarország sorsának, ami természetesen a politika nyelvére visszafordítva erőviszonyokat, pártküzdelmeket, hatalmi játszmákat is jelent. A Nemzeti Parasztpárt kis párt volt, aránytalanul kicsi, majd-hogynem fordítottan arányos ahhoz képest, amekkora arányt a földművelő cselédség, zsellérség, közel jobbágyviszonyban tovább élő parasztság képviselt. 1945 után Illyés Gyula és Bibó István reményt látott arra, hogy a magyar társadalom kikerül a történelmi zsákutcából, s ledolgozva a térségben is egyedülálló visszamaradottságát, feudális örökségét, letéve a túlhorodott rendiség ballasztjait, demokratikus fejlődésnek indul.⁶ Csakhogy a politikai erőjáték, háttérben a kevesek által ismert elrendeléssel, hogy a nagyhatalmak a helyünket kijelölték és

vábbfejlesztett változata. Az 1920-as évek második felétől a *Nyugat* második nemzedéke elfordul az esztéta modernségtől és a dekadenciától, és visszafordul a tradíció és a referenciális valóság felé. Lásd TVERDOTA György: A hagyományörző modernség születése. *Literatura*, 2014/2. 119–132.

⁴ A *Válasz* első (1934–1938) korszakának szerkesztőbizottságában is szerepel a neve és szerepelnek művei.

⁵ ILLYÉS Gyula: *Naplójegyzetek, 1929–1945*. Válogatta, szerkesztette és sajtó alá rendezte: ILLYÉS Gyuláné. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1986. 395. (1945. novemberi bejegyzés)

⁶ BIBÓ István: Eltorzult magyar alkat, zsákutcs magyar történelem. *Válasz*, 1948/4. 289–319.

szentesítették a szovjet érdekszférában, felülírta a kívánatos demokratikus átalakulást. A koalíciót – Bibó fordulatával – a két szembenálló párt, a kommunisták és a kisgazdák, „szüntelen egymás körmére vigyázó bizalmatlan üzlettársnak” küzdelme uralta. A politikailag számottevő erőt a kisgazdák képviselték, és nem a parasztpárt.⁷ Végig kellene itt tekinteni Illyés és a kommunisták viszonyát, de ez túlfeszítené e tanulmány keretét. Mindenesetre az 1956-os naplóból az olvasható ki, hogy Illyés minimálisan is közömbösen, de talán nem túlzás azt állítani, erősen gyanakodóan viseltetett az aktuálisan hatalomra került kommunista Nagy Imre iránt. Az 1953-as fordulat és az utána következő időszak nem jelenik meg az eddig publikált naplókötetekben, nem tér ki rá Illyés. Nagy Imre „igazánból bukása pillanatában emelkedett föl a történelem reflektorainak fényébe” – írta róla Illyés 1956. november 11-én.⁸

1956-ra Illyés kétszeres Kossuth-díjas volt (1948, 1953, s majd a kádári konszolidációban, a felszabadulás 25. évfordulója alkalmából, 1970-ben *harmadszor* is megkapja a kitüntetést). Illyés volt szinte az egyetlen, aki fölényes ötlettel, kompromittálódás nélkül oldotta meg szereplését a Rákosi születésnapjára készített antológiában.⁹

A pályatársak, az őt tisztelők körének jellemzései, értékelései sokat mondanak róla. „Családfő” – nevezi meg Illyést Fekete Gyula, a „népiek” eszmerendszerének képviselője. „[N]épek fátyla” – Pálffy G. István újságíró szerint. „Rabszolga óriás” –

⁷ A pártok összetételét és jellemzését lásd LITVÁN György: Újrakezdés, szakítás és folytonosság Magyarországon (1945–1948). In: *Európa vonzásában. Emlékkönyv Kosáry Domokos 80. születésnapjára*. Szerk.: GLATZ Ferenc. MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 1993. 269–276.

⁸ ILLYÉS Gyula: *Atlantisz sorsára jutottunk. Naplójegyzetek 1956–1957*. Szerk.: ILLYÉS Mária–HORVÁTH István. Szakmai lektor: M. Kiss Sándor. Magyar Művészeti Akadémia–Magyar Szemle, Budapest, 2016. 20. (A továbbiakban: ILLYÉS Gyula: *Naplójegyzetek 1956–1957*) 63.

⁹ ILLYÉS Gyula: Ezerkilencszázhuszonhat július. In: *Magyar írók Rákosi Mátyásról*. Szerkesztésért felel: RÉZ Pál–VAS István. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1952. (Valójában a kötet a pártközpontban készült, az összeállítást Rényi Péter felügyelte. Illyés a Rákosi-pert idézte meg, amelyen neki kellett volna tolmácsolnia a *L'Humanité* képviselőjének, de Rákosi kitűnően beszélt franciául is, így a szünetben semmi szükség nem volt Illyésre. Majd elismerően jellemzi Rákosi akkori viselkedését.)

Domokos Mátyás jellemzésében, és Tamás Attila is egy ellentmondásra utal, amikor egyszerre mondja róla, hogy „népvezér és töprengő”, jelezve, hogy a kétfajta mentalitás feszültségek forrása. A mára már elfeledett Belohorszky Pál „izzó jég”-nek mondta, ugyancsak kibékíthetetlen kontrasztot sugallva az író karakterében és elhivatottságában.¹⁰ Mondták továbbá rá, hogy „nagy taktikus”, minden rendszerben fent helyet találó író, aki „vitéz jákfai Gömbös Gyulának és Rákosi Röth Mátyásnak is pertu barátja volt”.¹¹ Maga Illyés jegyzi le a róla kialakult képet, az iránta érzett közösségi bizalmat a vizsgált naplóban, hogy amikor 1956. október 25-én Miskolcra indulnának haza, a „munkások” vigyázni akarnak rá, „[a] nemzet legnagyobb költője ne kockáztassa az életét!”¹² Arra is vigyáznunk kell Illyés naplójának elemzésénél, hogy a képviselési irodalomról az újabb politikai-irodalmi korszakban megváltozott képünk miatt automatikusan ne töröljük, ne vegyük semmibe az egykor

¹⁰ A jellemzések forrásai: VASY Géza: *„Haza a magasban” – Illyés Gyuláról*. Nap Kiadó, Budapest, 2010. 5–17.; DOMOKOS Mátyás: *Adósságlevél. Esszék, tanulmányok Illyés Gyuláról*. Kortárs Kiadó, Budapest, 1998. 223.

¹¹ Ezt a közkeletű megítélést éppen tagadva eleveníti fel Domokos Mátyás, mint aki ezt a vádat nem hitte róla, nem eszerint mérte: „[a]zokban az esztendőben, amikor mindenki Illyés jellemén, költészetén és bankbetétjein köszörműlte a nyelvét, egyedül én emeltem szót ez ellen a fiatalok közül. Ismeretlenül is jobban tisztelve és becsülve őt, mint barátai. Nem tartottam »immorális bolsevikinek«, megrögzött történelemhamisítónak, a hatalom morfinistájának. Tehetségének és költészetének értékeléséhez nem azt az aspektust választottam, hogy vitéz jákfai Gömbös Gyulának és Rákosi Röth Mátyásnak egyformán pertu barátja volt. És így szembefordulva a sztereotip divattal, hittem a verseiben megfogalmazott szenvedés valóságában, ismeretlenül is elképzeltem a Sárga Házat, amelybe őt az elmúlt évtized zárta, és ez a meggyőződés adott nekem is annyi pozitívumot, hogy védelmére keljek, bár tudom, hogy ennek nincs jelentősége.” Domokos Mátyás levele Sárközi Mártának, 1957. (kézirat, OSZK, Fond 17). Ehhez hozzá kell tenni még Illyés *saját* vallomását, hogy „[é]n *per te* beszéd módban voltam [...] Rákosival, Gerővel is, Lukácsal, Révaival. Egymás közt ezek mind magázták egymást. Tegeztem Farkas Mihályt, sőt Péter Gábort, mindkettőt akkor az egyszeri alkalomkor, amikor beszélnem kellett vele [...] Tegeztem, mert még kamasz koromból ismertük egymást, Vas Zoltánnal. És Illés Bélával, mint író íróval.” (1955) ILLYÉS Gyula: *Naplójegyzetek 1946–1960*. Vál., szerk., sajtó alá rendezte: ILLYÉS Gyuláné. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1987. 371.

¹² ILLYÉS Gyula: *Naplójegyzetek 1956–1957*. 23.

létezett *írófejedelem* fogalmát.¹³ Kérdés, milyen kép alakul ki Illyésről újonnan megjelent naplójában, mennyiben befolyásolja ez a róla kialakultakat.

Közbevetés: 1956 könyvnapjára jelent meg Illyés Gyula kötet, az *első* hosszú évek után, *Kézfogások* címmel.¹⁴ Ez a kötet a baráti kör tagjai között kéziratban terjedt, egy példánya Sárközi Mártánál is megvolt, ő kölcsönözte tovább az arra méltó és megbízható kíváncsiaknak. A kötet olyan verseket tartalmaz, mint a *Bartók* című „nagyvers”, benne az emblematisz sorral – „Mert növeli, ki elfödi a bajt” –, aztán az olyan kevésbé ismert versek egyike, mint a *Levél a vízgyűjtőről és a fenyőről*, amely színtiszta Petőfi-parafrázis, a „habár fölül a gálya, / s alul a víznek árja, / azért a víz az úr” gondolat egyfajta reminiscenciája, megerősítése a „béke” körülményei között: „És este [...] a vitában, hogy mindenén át, mindenütt a nép / győz majd, az élet, / ki mondott annyi kemény / és konok érvet? / Én.” Ennek a verseskötetnek olyan magabiztosságot, képviselési legitimációt (és talán következményként olyan szerepvállalási felszólítást) kellett volna adnia Illyésnek, olyan váteszi és cselekvési biztonságot, különösen az 1956-ban közreadott *Egy mondat a zsarnokságról* című verssel, amelyet kevés pillanat nyújt alkotónak. De látni fogjuk, ez nem történt meg, és az 1956-os naplóban egyetlen szó sem esik az *Irodalmi Újság* forradalom alatt megjelent legendás utolsó számáról, és nem vállalja azt a hősi szerepet sem, amelyet talán sokan elvártak volna tőle.

¹³ Az írói szerep, s különösen Illyés jelentőségének, hatékonyságának felértékelésére jellemző példa, hogy november 29-én megjelenik nála egy ismerős házaspár, akik egy „disszidensek” által magára hagyott lakásba költöztek be, s kéri Illyést, azonnal intézkedjen, hogy ki is utalják számukra hivatalosan is a lakást. „[...] menjek én be azonnal akár a kormányhoz (amivel a közvélemény szerint s szerintük is hazaárulás érintkezem), s juttassam nekik a lakást.” ILLYÉS Gyula: *Naplójegyzetek 1956–1957*. 100. Nagyon izgalmasan, hosszú történeti szálon és körültekintően elemzi a kérdést Dávidházi Péter A „felhatalmazás” régi-új alapkérdéséről és Mentalitástörténeti változatok: az ellenállás magyar hagyománya című tanulmányaiban, melyekben Illyés Gyula szerepére is kitér. In: DÁVIDHÁZI Péter: *Per passivam resistentiam. Változatok írás és hatalom témájára*. Argumentum, Budapest, 1998. 9–50.

¹⁴ A kötet korabeli recepcióját vizsgálta KABDEBÓ Lóránt: *Kézfogások*. Egy Illyés-kötet kritikai visszhangja. In: *Költő felel! Tanulmányok Illyés Gyuláról*. Szerk.: TASI József. Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 1993. 238–261.

Másodsorban Illyés Gyula naplói nem egészen szabályos naplók – persze kérdés, milyen a *szabályos* napló. De mint a szóban magában etimológiai értelemben is benne foglaltatik, a naphoz kötődő események rögzítését jelenti. Illyés Gyula nagy időtávot (1929–1983) átfogó *naplójegyzetei* döntően csak halála után jelentek meg. A költő életében csak a *Magyarok* című kétkötetes szövegegyüttest adta közre, a *Nyugat* kiadásában, 1938-ban. Ez tekinthető tehát az egyetlen autorizált kiadásnak.¹⁵ A halála után megjelent kötetek esetében a válogatást és a szerkesztést Illyés özvegye (később özvegye és leánya) végezték. Több esetben szerepelnek a kötetekben a naplóírás relációjában *vendégszövegek* – és nem a posztmodern, jelesül Esterházy Péter-féle értelemben tekintve azokat. Ezek a betoldások mind Illyés-szövegek, saját újságcikkei, előadásvázlatok, bírálatok, levelek és más műfajú írások. 2014-ben jelent meg Illyés *Ostromnaplója* (1945) – családi közreműködéssel, a költő unokájának férje állította össze, és látta el jegyzetekkel. Mindez már sejtetni enged egy nagyon fontos előfeltevést, azt, hogy ennek a hatalmas szövegtörzshöz kéziratai (és Illyés levelezése) még mindig a család birtokában vannak, ahhoz a kutatóközösség – annak ellenére, hogy a közvélekedés szerint az anyag az MTA Kézirattárában van – nehezen vagy egyáltalán nem fér hozzá. Még mindig nem hihetünk tehát a kutatható szövegek teljességében, s a családi birtoklás okán sem kezdődhetnek meg a kritikai kiadás előmunkálatai. Meggyőződésem pedig, hogy Illyésnek az lenne jó, ha életművének minden sora közkincs lenne, s azok bárkinek szabadon a rendelkezésére állnának.

2016 tavaszán jelent meg Illyés Gyula 1956-os naplója. A családi „tulajdonjog” tovább zárult a kiadvány körül, a Magyar Művészeti Akadémia mellett a másik kiadó az Illyés veje, Kodolányi Gyula vezette *Magyar Szemle* című folyóirat. A ki-

¹⁵ Viszont nagyon jellemző műfaja Illyésnek a „regényesített analitikus elbeszélés” (TAMÁS Attila: *Illyés Gyula*. Kortársaink. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989. 176.). Idetartozik a *Kora tavasz* (1941), a *Hunok Párizsban* (1946), az *Ebéd a kastélyban* (1962), a *Beatrice apródja* (1979). Ezek a munkák egyszerre keltik a dokumentum érzetét, s van epikus sodruk, vannak konfliktusai, fordulópontjaik, mellékszálai, és természetesen esztétikai relevanciájuk stb.

adás megtartja az egykori sorozat jellegét, azonban a méret – és az olvashatóság kárára – a papírmínőség is eltér.¹⁶ (A szöveg közé iktatott képek is feleslegesek, egy reprezentatív album benyomását keltik, bár annak éppen nem eléggé szemléletesek, és nem is voltak részei az eredeti papíregyüttesnek.¹⁷) A kiadás legnagyobb baja, hogy nincs érdemi kísérőtanulmánya, elfelejtkezik az Illyés által említett nevek annotálásáról, és a jegyzetelés ellenére sincs kontextusa. S ezt – megítélésem szerint – az sem menti, hogy az özvegy által sajtó alá rendeztet megelőzőeknek sem volt. Ha a kiadási formátum változik, (családi) jegyzeteléssel bővül, akkor mindezeknek helyet kellett volna kapniuk a kötetekben. A naplókiadás minden bizonnyal a kerek évfordulót célozta meg, s ehhez még egy keletkezés- és kiadástörténeti legenda is épült: a padláson volt az irategyüttes, persze senki által sem tudottan, jól becsomagolva, s nemrég került elő. Ennek az állításnak rögtön ellentmond a könyv 8. lábjegyzete, amely jelzi, hogy „e nap feljegyzéseiből két lap már megjelent korábban [az 1987-ben megjelent naplókötetben]”. A kézirat tehát már korábban kézben volt. Az olvasó erről nem kap információt, a legendaszerű meseszöveg megbicsaklik. A korábban kiadott naplójegyzetekben 1956 mindössze pár semleges oldal, noha 1986-ban, egy évvel tehát az aktuális évre vonatkozó naplókötet előtt, a posztumusz Illyés-verseskötetben –

¹⁶ A kötet csillogó krétapapíron jelent meg, csillogásával ez az albumpapír erősen korlátozza az olvashatóságot és a ceruzás olvasást. További eltérés, hogy a kötet jegyzeteket kapott (Illyés unokájának férjétől), továbbra sincs azonban a kiadott kötetekben név- és tárgymutató. S nincs tartalomjegyzék sem, amely felsorolná a „Függelék”-be helyezett 26 szöveget. Nem nagyon menthető a kiadói feledékenység sem. (S ha már, akkor miért nem ad a tulajjegyzetelt, szögletes zárójelekkel zavaróan agyontűzdelt kötet egy tágabb bibliográfiát a tárgyhoz tartozó írásokból, egészen például Tamási Áronnak 1957 karácsonyán az *Élet és Irodalomban* megjelent *Szellemi tisztesség* című írásáig, vagy utalhatott volna a folytatásra, a népi írók ellen hozott állásfoglalásra stb.) A kötet nem illeszkedik sem visszamenőlegesen, sem pedig a jövőre nézve kontextusba.

¹⁷ A szabadon hozzáférhető és felhasználható Fortepan internetes oldal eseményeket bemutató képei beszédesebbek lettek volna például az íróportrénál. Az Írószövetség nevében kihelyezett pénzgyűjtő dobozok képét is fontos lett volna közzétenni (például Fortepan 39854-es számú kép). Fájdalmasan nélkülözi a kötet a hozzáértő képszerkesztőt.

a *Menet a ködben* címűben – éppen a politikai vezetés által rettegve félt évfordulós esztendőben először jelenhetett meg újból nyomtatásban az *Egy mondat a zsarnokságról*.¹⁸ Természetesen emlékszünk még a korabeli kiadáspolitikai manőverekre, játszmákra, az engedélyezés nem mindig kiismerhető labirintusára. De ezzel együtt is van némi diszkrepancia, ha a semmitmondó naplóválogatást és az emblemátikus Illyés-vers megjelenését egymás mellé helyezzük.

Viszont az is igaz, hogy Illyés 1956-os naplójának felütése éppen a napló aktualitásáról beszél – furcsa argumentációval. Rögtön hozzá kell tennünk azonban, hogy a korabeli kommunikációs technikák és lehetőségek közé kell visszamenni, s nem szabad mai tudásunkból visszamenőleg azt hinni, Miskolcon, ahol Illyést és Németh Lászlót érte a forradalom híre, könnyű volt tájékozódni. Ezzel együtt is meglepő a napló október 24-i(!) felütése: „Sötétkék ünneplő ruhában ténfergek a városka egyetlen kávéházában [...] Hírek tünedeznek föl olyan formán, mint szeles égen tavaszi felhők: gyorsan jönnek, nagyot ígérnek, semmit se hoznak. Hely, idő mind munkára nógat. De a munka az otthoni íróasztalon. Mit kezdhetek itt ezen a tányérnyi kávéházi asztalon, márcsak nyugtalanságom kicsapolásául? Ha soha máskor nem, ez igazán a naplóírás ideje. Egészségesen, jókedvűen kiürült vagyok lelkileg, egy kicsit olyanformán, mint a próbát jól megállt szerelmes. Életemben nem tartottam öt nyilvános előadásnál többet.”¹⁹ Előző este a vacsora után csak annyit sügnak a fülébe: „Pesten utcaharc, igen sok halott a rádió körül.”²⁰ Ennyit és nem többet tud a forradalom estéjén. Október 25-én érkezik meg a fővárosba. Vajon adekvát-e az egészséges, jókedvű kiürülés? Miért fordul el ennyire privát, szubjektív érzésvilágba a tekintet, párhuzamosan a váratlan eseményekkel? Nem kapunk rá választ. Pedig a kötet borítójá-

¹⁸ Ahogy 1986-ban jelent meg NÁDAS Pétertől a forradalommal bőségesen foglalkozó *Emlékiratok könyve* –Szépirodami Könyvkiadó, Budapest –, amelynek értelmezése a kutatóközösségünk előző, az emlékiratokról szóló konferenciájához kapcsolódhatott volna.

¹⁹ ILLYÉS Gyula: *Naplójegyzetek 1956–1957*. 20.

²⁰ Uo. 19.

ra kitett idézet szerint: „A naplók naplóját írom: az események egyidejű ábrázolását.”²¹

Csakhogya forradalom eseményeit – azóta – jól ismerjük, tájékozódni tehát sem a történetek kronológiáját, sem a belső vitákat tekintve nem innen fogunk. A forradalom eseményeiben Illyés igazán érintőlegesen van csak jelen. Nemcsak azért, mert az indító eseményeket „lekéste”, s ezekről életében aligha láthatta a filmfelvételeket, hanem mert alapvetően nem vett részt a forradalomban. Az Írószövetség és a népi írók, parasztpártiak találkozóinak, beszélgetéseinek volt „csak” részese, és még így is többször élt a háritás lehetőségével. A magánéletbe húzódott vissza, igaz, jelzi is, hogy „történelmi esemény folyik, de a sorban állók az utcán s a családtagok otthon köznapi dolgukat tárgyalják, a történelmi eseményeknek csak egy-egy fölcsodálkozás vagy fejcsóválás jut, a legköznapiabb módon.”²² Vele szemben hosszan sorolhatnánk a „hiperaktív” résztvevőket, mindazokat, akik – talán meggondolatlan könnyelműséggel is – egy döntő pillanatban vagy végig az utcán voltak (az eseményeket indító egyetemisták lobogását, Gáli József, Angyal István, Sándor Iván,²³ azután Örkény,²⁴ Karinthy aktivitását, vagy az október 23-án a tömeghez szólni akaró Déry Tibor jelenlétét).

A forradalom alatt az Illyés házaspár leköltözött a Józsefhegyi úton lévő házból Illyés lánytestvérének Gül baba utcai, védetebb helyen álló házába – ez a napló egyik visszatérő helyjelöl-

²¹ Uo. 95.

²² Uo. 24.

²³ Ekkor *A Jövő Mérnökének* szerkesztője. A Műegyetemen történetekről lásd SÁNDOR IVÁN: Előadás a Bibó István Közéleti Társaság konferenciáján, 2016. október 16. Forrás: <https://www.youtube.com/watch?v=n30F7wemvjI> (Letöltve: 2016. 10. 20.)

²⁴ Örkény rádiójegyzetéből való a híres mondás, amely pontosan így hangzott: „A rádió hosszú évekig a hazugság szerszáma volt. Parancsokat hajtott végre. Hazudott éjjel, hazudott nappal, hazudott minden hullámhosszon.” ÖRKÉNY István: *Noteszlapok*, 1956. In: *Levelek egy percben*. Pesti Szalon, Budapest, 1996. Forrás: <http://orkenyistvan.hu/noteszlapok>. (Letöltve: 2016. 08. 15.) Örkény írása unikális. Föl sem merülnek benne azok a politikai megfontolások és írói gondok, amelyek később egyaránt megterhelték a felejtőket és az emlékezőket, majd a felejtve emlékezőket és az emlékezve felejtőket, s amelyek egyre súlyosabb, terhes örökséget jelentenek ma is, amikor a Kádár-korszak értelmezése ismét politikai tét.

lése,²⁵ egy kis Dongó motorral (egy biciklivel kombinált jármű volt) közlekedik, bajlódva. Az egyik rendszeres útvonala átmeneti lakásukból az Írószövetségbe vezetett, a Bajza utcába, s onnan néhányszor Erdei Ferenc Benczúr utcai lakásába, a másik út ugyancsak a Gül baba utcai kiindulópont és a Ménesi út között van. Ez volt Mészáros Ági és férje, Voith Lajos, valamint lányuk, Ika barátnőjének, Voith Áginak, a későbbi színésznőnek az otthona.²⁶ A gyerekek sok időt töltöttek együtt, afféle „kétszemélyes lánynevelő-intézet”-ként működött a közösség.²⁷ Illyés egy pillanatig sem kockáztatta saját fizikai biztonságát, s – mint már idéztük – tetszett is neki, hogy mások is védték. De az is foglalkoztatta, mekkora a távolság az események alakítói és önmaga között. „Egy nemzet akarata válságos pillanatokban a »suhancok« útján fejeződik ki, akik nem félnek a kockázattól, ők a »szabadok« (a meglévőkhöz még nem kötöttek), s a felelőtlenek. Szavuk egy percig érvényes. Kimondják a kimondandót, elvégzik a történelmi feladatot, s tréfálva hazamennek.”²⁸ Bármennyire is az események kezdetén született a mondat, íróját jellemzi a mögötte rejlő filozófia, a mindenféle felkelésre vonatkoztatható szkepszis, s egyben az önfeláldozó-könynyed felelőtlenséggel mint történelmi faktorról való számvetés. November 8-án kérdéssel kezdi a hajnali lejegyzést: „Ki mit mer kockáztatni? Még akkor is, ha az egészket mindenki helyesli.”²⁹ Nagyon is reális észrevétel, a társadalom feltétlen többségének lelkiállapotát, az eseményekhez, a vereséghez való viszonyát tükrözi. Legfeljebb arra emlékeztethetünk, hogy milyen élesen elválik Illyés Gyula sorsa Petőfiétől, aki viszont – bárhogyan történt is, bármily módon akarta őt Bem is védeni – egyenesen beleszaladt a rettenetes túlerőt képviselő orosz katonák dzsidá-

²⁵ A ház október 27-én találatot is kap, a szelemenfa sérült meg.

²⁶ A nyilvános internetes színházi adatbázis – www.szineszkozyvtar.hu – egyértelműen utal a kor pletykájára, a Mészáros Ági és Illyés közötti kapcsolatra. „A találkozás aztán idővel [1952-es, *Az ozorai példa* című Illyés-darab bemutatását követően, azaz személyes megismerkedésüktől fogva – Sz. Á.] talán többé is, mint munkakapcsolattá alakul.” Dévényi Ildikó és Takács István névvel jegyzik az életrajzot.

²⁷ ILLYÉS Gyula: *Naplójegyzetek 1956–1957*. 133.

²⁸ Uo. 23.

²⁹ Uo. 55.

jába vagy kardjába. De emlékeztethetnénk barátja, Bibó István végzetes vállalására is, aki kockáztatott, s később sem kötött kompromisszumot a rendszerrel.³⁰ Vagy van itt egy másik érdekes észrevétel, amely nem személyre, hanem szervezetre vonatkozik, mégpedig a BBC egyik adására. Az észrevétel struktúrája nem különbözik attól, amit magára vonatkoztatva észlelt: „Az angol rádió »Mélységesen szégyelljük, hogy nem tehetünk semmi érdemlegeset Magyarorszáért...« mondat[ának] hatása a kis szobában. Az őszinteség frivolsága. Most – mert őszinték voltak – föloldva érzik magukat!”³¹ Ez a mondat személy szerint mindenkre, vonatkoztatható lenne, aki belátja a túlerőt, magára Illyésre is. Karácsony estéjén pedig meg is érkezik ez a belátás, amikor azt mondja Illyés Gyula Déry Tibornak: „[v]együk úgy, befejeztük a munkánkat. Atlantisz sorsára jutottunk – semmi felelősségünk többé.” Déry az, aki ellentmond – „Hogy mondhatna le a felelősség?!” –, s tudjuk, egészen a börtönig jutott.³² (Déry volt, aki lefordította Gide könyvét, s ezért 1938-ban két-havi börtönbüntetésre ítélték, Illyés volt az, aki az 1934 nyarán Szovjetunióban tett utazásban a gigantikus teremtetést mutatta meg. Nem érte retorzió, sem a szovjet követség nem emelt ellene szót. A *Magyarország* tette közzé a szöveget, egy folytatást a *Nyugat* is közölt. A háború után több kiadást megért.³³

Az események azonban mégsem hagyják a kívülállást, a politikai többpártrendszer követelése és reménye a Nemzeti Parasztpártot, új nevén a Petőfi Pártot is lábra állítja. A naplóba egy tervezett, de elvetélt cikk ékelődik, ahogy a régebbi kiadásokba is, s ebben jelenik meg a parasztpárt Németh Lászlóval, Tamási Áronnal közös hármas vezetésének óvatos elhárítása.³⁴ A zárójeles, a cikktől elhatárolt kommentár valós képviseleti di-

³⁰ Kettejük kapcsolatáról lásd LENGYEL András: Illyés Gyula és Bibó István. In: *„Költő feleljl” Tanulmányok Illyés Gyuláról*. Szerk.: TASI József. PIM, Budapest, 1993. 16–30.

³¹ ILLYÉS Gyula: *Naplójegyzetek 1956–1957*. 59.

³² Uo. 144. A Déry-válasz grammatikailag nem egészen pontos, a kiadás mindegyikére így használja, elvont fogalomként a szót, személyhez nem kötve azt.

³³ Lásd a Szovjetunióban Illyéssel együtt utazó Nagy Lajos véleményét Illyés narrációjáról, fikciós eljárásáról Peter Pastor tanulmányában e lapszámunkban (116–134.)

³⁴ ILLYÉS Gyula: *Naplójegyzetek 1956–1957*. 40.

lemmát fogalmaz meg, amikor kijelenti: „Pesten nincsenek parasztok.” Említi a napló a Vas megyei parasztok küldeményét: 300 baromfit küldtek az íróknak. A gúny sem hiányzik az eset leírásából, Rónai Mihály András fordulna másodszor is az állatokkal, de addigra „kiürült az ingyen stand”. Illyés kommentárja zárójelben: „Őrá gondoltak a magyar parasztok.”³⁵ (Idézek még egy esetet, amikor Fehér Klára [a *Szabad Nép* forradalom előtti munkatársa] és Palotai Boris [ugyanekkor: *Népszava*] esetleges szerepvállalásáról van szó egy „tisztá» folyóiratnál”, s Illyést kérdezi Fehér Klára, lehet-e, szabad-e most feladatot vállalni. „[...] valami biztatást, helyeslést vár.” Lócsei Pál említésénél expressis verbis előjön a szövegben az antiszemitizmustól való félelem. („Lócsei megszólít, hozzánk csatlakozik. Hencge: ők fogalmazták Nagy kiáltványát. Hajolna már Kádár felé – antiszemitizmustól tartva –, de visszakozik, a mi véleményünket hallva.”³⁶) Túlreagálás-e a mai olvasótól, ha érzékeny erre a „hallása”? Az említett szereplők mindegyikére zsidó származásúként tekintettek. Vagy némely korábbi Illyés-idézet – például a zsidótörvények elfogadása idején a *Nyugat*ban közzétett, minimálisan is rosszul időzített kirohanása a zsidókhoz kötött körüti konzumkultúra ellen – megengedik a független, a szélllel

³⁵ Uo. 42. Rónai Mihály András költő, akit Babits Mihály nevezett testvérének. Jelentős italianista, ő fordította Julien Benda híres könyvét, az *Írástudók árulását* (1945). A Rákosi-korszak elhallgattatta, többek között azért, mert Lukács Györggyel szemben kiállt Madách Imréért, viszont kitartott a Horthy-korszak fasiszta minősítése mellett (származása miatt munkaszolgálatos volt). A Kádár-korszakot elfogadta, egykori legjobb barátjával, az emigráns Faludyval külföldi találkozásuk alkalmával összeesetett emiatt. Rónai behódolásának „paradigmája” világos: a félelem az antiszemitizmus feltámadásától.

³⁶ Uo. 64. Itt ugyancsak fájón hiányzik egy lábjegyzet Lócsei Pálról. A kötet így méltatlanul egysíkú képet rögzít róla, ezért itt egészítem ki azt: Lócsei Pál a *Szabad Nép* egyik újságírója volt, s ezért feltételezhetően nem volt rokon-szenves Illyés számára. De a kötetet jegyzetelő Horváth Istvánnak meg kellett volna említenie, hogy 1954 őszén ő volt a *Szabad Nép* ún. újságíró-lázadásának egyik kezdeményezője, kiállt Nagy Imre reformprogramja mellett, október 23-án része volt benne, hogy a lap székházánál nem volt vérengzés. Nem fogadta el a jugoszláv követség felkínálta menedéket, lakásán tartóztatták le. Elítélték, másfél évet töltött magánzárkában, 1962-ben feltételeesen szabadult. Életéről lásd PAJKOSSY Gábor: *Lócsei Pál a forradalomban és a megtorlás idején, 1956–1958*. Nagy Imre Alapítvány–Gondolat Kiadó, Budapest, 2013.

szembe menő, az íráság kritériumait impliciten másutt meghúzó, személyiségen túli idegenség feltételezését a zsidósággal kapcsolatban.³⁷ A népi író számára a városi származás eleve az idegenség gondolatát hordozta volna? Mindenesetre igen jellemző a szociokulturális idegenség többszöri hangsúlyozása.

Illyés többször rögzíti naplójegyzeteiben – szemben például Major Tamás kijelentéseivel, félelmeivel –, hogy 1956-ban nem volt antiszemitizmus. Ezt – noha sokan osztják a véleményét – cáfolom.³⁸ A félelem ténye önmagában is szociálpszichológiai evidencia.³⁹ Illyés egy helyütt „a magyarság eleven testéből” nőző politikusról beszél.⁴⁰ Hogyan dekódolható ez a kifejtetlen tételmondat? Visszautalhat a Rákosi-kor zsidó származású politikusaira, s utalhat az új hatalom némely képviselőjére. (Ekkor még találgatások vannak forgalomban arról, milyen származék Kádár. Esetében a szláv-idegenség merül fel gyanúként. Ami Rákosiékat illeti, róluk azt írja, a „Révai, Farkas, Rudas, Lukács [és] az ÁVH már a kommunista lapokban is igen gyűlöletesnek ábrázolt” vezetői „is a közhiedelem szerint azok voltak”.⁴¹ Miért a közhiedelemre való hivatkozás? Ez valamiféle önleválasztás, nehogy rá lehessen sütni az antiszemita jelzőt? Vagy felfoghatjuk jóhiszeműen a népi eredet számonkéréseként, a társadalmi lentről fölemelkedő emberek hiányának?

Az íróból jött politikussal vagy közéleti emberrel, a népi írókkal szemben itt mindig előkerül az örök kétség, a metaforikus gondolkodás nehéz lefordíthatósága – ám ugyanakkor szükség-szerű lefordításának igénye. Ez sem új konfliktus, megjelent

³⁷ Hivatkozom itt az asszimiláció eminense kifejezésre, amely például. Sárközi Györgyre, Szerb Antalra és másokra vonatkozott, s hogy egy iparmágnást is említsünk, Kornfeld Mórira.

³⁸ A „hagyományos” zsidóellenességről és a „kommunista zsidóellenességről” bőszéggel ír STANDEISKY Éva: *Antiszemitizmusok*. Argumentum Kiadó, Budapest, 2007. 174–221.

³⁹ A forradalom alatti antiszemitizmussal kapcsolatos esettanulmányokat lásd SZAKOLCZAI Attila: *Zsidóellenes zavargások az 1956-os forradalom időszakában*. Forrás: http://konfliktuskutato.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=141:zsidoellenes-zavargasok-az-1956-os-forradalom-idszakaban&catid=16:esetek. (Letöltve: 2016. 08. 05.)

⁴⁰ ILLYÉS Gyula: *Naplójegyzetek 1956–1957*. 161.

⁴¹ Uo. 99.

már az 1930-as években, Fejtő Ferenc fogalmazta meg *Magyar narodnikok* című tanulmányában. „Ők [a Válasznál gyülekező népi írók – Sz. Á.] a magyar fiatalság ama rétege, amely tisztában lát a gondolatok világában, mint a társadalomban; a filozófiában, mint a munkaviszonyokban; Adyban, mint a kartellkérdésben. Ez az értelmiség nagyobb mestere a célkitűzéseknek, mint a módszernek, eszményeknek, mint a gyakorlatnak, s politikailag iskolázatlan és tapasztalatlan.” De hozzáteszi, „rosszul cselekszenek, akik utópisztikus beállítottságuk és tisztázatlanságuk miatt lekicsinylik őket”.⁴² A költő metaforákból építkezik, a nyelv és a dolgok világ közti rejtett kapcsolatokkal operál, a politikus ehhez képest számszaki szakember is kell legyen.

Az egyik gondolatomat ott hagytam el, hogy Illyés először kihátrál egy politikai felkérésből. November 5-én írja, „[a] megosztott hazafiság és halálfélelem” – de nem tudjuk, mire vonatkozik. Pár sorral előtte az áll a naplóban, hogy Kádár november 4-i kiáltványát olvassák a rádióban.⁴³ De közvetlenül az idézett mondat előtt azt írja: „felkelők a Vérhalom utcai telken, s bejönnek”. November 8-án kérdezi, amit már idéztünk: „[k]i mit mer kockáztatni? Még akkor is, ha az egészt mindenki helyesli?”⁴⁴ November 14-én visszautasítják – kollektíve – a Hámos Györgyön át érkező, Münnich tolmácsolta óhaját, hogy Kádár János találkozni akar az írókkal. Az Írószövetséghez utalják Kádárt. Déry hívja a munkástanácsok ülésére – nemet mond. Argumentációja: „Fáradt vagyok további hiszékenységre.”⁴⁵ Amikor letartóztatnak néhány író (köztük a kevésbé népszerű Boldizsár Ivánt) – Veres Péterrel, Benjámin Lászlóval, Hámos Györggyel mégis elmegy Münnichhez és a szovjet városparancsnok helyetteséhez is. Illyés identitását ezekben a napokban az Írószövetség adja, annak képviselőjeként vesz részt ezeken a ta-

⁴² FEJTŐ Ferenc: *Magyar narodnikok. Szocializmus*, 1935/1. 10–14. Kötetben: *Szocializmus 1906–1938. Válogatás a Magyarországi Szociáldemokrata Párt elméleti folyóiratából*. Válogatta, szerkesztette és jegyzetekkel ellátta: JEMNITZ János–SCHLETT István. Kossuth Kiadó, Budapest, 1984. 247.

⁴³ ILLYÉS Gyula: *Naplójegyzetek 1956–1957*. 47.

⁴⁴ Uo. 55.

⁴⁵ Uo. 69.

lálkozókon. Ezek közé a feljegyzések közé kerülnek egyre gyakrabban mondatok az idegkimerülésről, a betegségről.⁴⁶ Az újabb íróletartóztatások most már Zelket, Háry Gyulát, Tardos Tibort és Eörsi Istvánt is érintik, a felsoroltak mind „kommunista zsidók”.

Nem alakul meg a Kállai Gyula ösztönözte Írói Tanács, azaz egy kollaborációs ösztönzés visszautasíttatik (de ezzel párhuzamosan megalakul a Petőfi Párt helyiségében a Magyar Írás Irodalmi és Művelődési Szövetkezet, Illyés, Németh László, Szabó Lőrinc, Féja Géza, Tamási Áron és mások közreműködésével, de ennek működéséről vagy megszűnéséről sem kapunk adatokat a jegyzetekben). Egymásra figyelve, körtelefonokkal megy az Írói Tanácsból való kimaradás tisztázása. Déry ekkor még szabadon. De január 24-én – bár az alany ismét nem egyértelmű egy Németh Lászlóval folytatott telefonbeszélgetésben – mintha feltámadna Illyésben a felelősség: „Embermentésről van szó. A kormánynak tőlünk nem tanácsra van szüksége, hanem névre.”⁴⁷ A folytatás arra enged következtetni, hogy ez Illyés mondata, mert erre Németh Illyésre bízta a döntést. (Közben Németh Ella – a feleségek mentő, taktikus közbelépésének nem első jele – betegsére hivatkozva mondja le Németh Lászlónak az Írói Tanácsban való szerepeltethetőségét.) December 28-án volt az Írószövetség taggyűlése, a szellemi ellenállás utolsó nagy aktusa. Trencsényi-Waldapfel Imre felszólalása alatt Illyés „elveszti türelmét”, s azzal utasítja vissza a nyilvánosság előtt a sztrájk elleni beszédével érvelő irodalomtörténészt, aki a magyar írók nevében tartott beszédet egy gyárban, hogy „jogtalanul” szólt, s a kérdésre, hogy miért, azt feleli: „– Mert ön nem magyar író!”⁴⁸ Többszörösen rétegzett, lakonikus mondat. Benne van a felkínált labda leütése, a „magyar író” összeté-

⁴⁶ Az Illyés-költészet egy jellemző metaforája a „sárga ház”, azaz a tébolyda. 1942-es (?) dátummal szerepel a *Kézfogásokban* A *Sárga Házban* című verse. „De én, ki hordom, józan ésszel, / ki tudja, én mit szenvedek, / mi nyom, s mi köt s jaj mi kísért, míg / kezet nyújtok mindenkinek?! // Gyomrom, szívem, idegem rossz már, / egy rendíthetetlen: agyam; / nincs még oly szörnyű Sárga Ház, mint / amibe én zártam magam!”

⁴⁷ ILLYÉS Gyula: *Naplójegyzetek 1956–1957*. 185.

⁴⁸ Uo. 153.

telt Trencsényi-Waldapfel kínálta fel. Illyés nem tesz mást, mint tagadó formában megismétli a szóösszetételt, s történetesen megint egy „zsidóval” szemben. (Ráadásul ez esetben volt még egy poén, Trencsényi erre fellebbezett az eljövendő időkhöz, a történelemhez. Mire Illyés leterítette: „[A történelem] [m]ár eldöntötte.”⁴⁹

A kollaboráció egy másik módja is felmerül az idő előre-haladtával. A Nemzeti Színház újranyitásakor vetődik fel a kérdés, mit vigyenek színre. A választás két ismert darabra, Németh László 1956. október 20-án bemutatott *Galilei* című drámájára esik, és az ugyancsak régebbtől (1952) fogva játszott *Fáklyaláng* elővételére. Ekkor Tompa Kálmán⁵⁰ figyelmezteti Illyést, hogy a tervezett repríz kompromittáló, mindenki kollaborációnak tekinti. Zárójel rögzíti, hogy Illyés már megbízta feleségét, Kozmutza Flórát, hogy mindenképpen tiltsa le az előadást. A letiltásnak nincs nyoma, a színház december 24-én bemutatta a darabot. Mai szemmel a dráma ismeretében csak a történelem mitikus átigazítása tűnik fel, ahogyan feltűnt az 1953-as *Föltámadott a tenger* című 1848–1849-ről szóló filmen is, amely megállt annál a pillanatnál, hogy az erdélyi csatákhoz megérkezik Bem, s megérkeznek Gábor Áron rézágyúi, a magyar csapatok megnyerik a nagyszebeni csatát.⁵¹ Azaz a történelemben való belenézés megáll egy szerencsés, győztes(nek látszó) pillanatnál. A bukás a filmben elmarad. A kollaborá-

⁴⁹ Uo. Ez esetben is hiányzik egy tárgyilagos Trencsényi-Waldapfel- (1908–1970) lábjegyzet. Egyfelől Hajnal Annával szerkesztette az *Argonauták* című folyóiratot, jelentős volt műfordítói tevékenysége, 1950 és 1953 között az ELTE rektora, másfelől a Teleki Pál-féle cserkészmozgalom „utódszervezete”, az úttörőmozgalom (1946) egyik alapítója volt, noha a kortársai mosolyogva emlegették a tekintélyes tudós úttörőként való szerepléseit.

⁵⁰ Tompa Kálmán (1898–1978) nevét és szerepét is evidensnek tekinti a sajtó alá rendező, ezért jelzem itt, hogy ki is volt. Írók és művészek orvosa volt, műgyűjtő, közel négyszáz darabból álló, Rippl Rónai, Csontváry, Ferenczy Károly és mások egy-egy alapművét tartalmazó gyűjteményét a pécsi Janus Pannonius Múzeum vásárolta meg. A belügyi informátorok szerint 1956 után a népiek egyik szervezője. Lásd STANDEISKY Éva: *Gúzsba kötve*. I. m. 259., 372–386.

⁵¹ Vasy Géza a *Fáklyaláng* műfaját *legendaként* határozza meg. VASY Géza: „Haza a magasban”. *Illyés Gyuláról*. Nap Kiadó, Budapest, 2010. 73.

ció, a sokak által emlegetett kétkulacsosság ellen egy telefonon bejelentkező, s azután az író meglátogató mérnök védi meg. „Nagy viták az írói tanács híreiről. Ő megvédett engem. De már mások is azon a véleményen voltak, hogy a *Zsarnokság* című verssel is sokat »jóvátettem«. Hogyha kétkulacsosnak tartottak is... most úgy látszik – szimbólum lehetek.” S mondja tovább a mérnökök elvárását, értelmezését, hogy az írók vezérek, „ők most a nemzet vezérei”. Illyés Tamásira gondol, „aki alig lélegzik a strúmajától, Déry...” – elharapja a mondatot.⁵² A mérnök mondatára, hogy »[e]gyénre ilyenkor nem lehet tekintettel lenni», Illyés kifakad: „Először mondtam érvelés közben ilyet: csűrhe, menjetek az anyátok izéjébe, de kocsismód kiáltva, a kellő hangsúllyal.”⁵³ Déryt 1957. április 21-én tartóztatták le, aznap, amikor felfüggesztették az Írószövetséget is. Eddig nem ér el a napló, január 31-ével zárul a közreadott szöveg. Azon a ponton, ahol Illyés „rühellé a prófétaságot”, ahol és amikor összeér benne a politikától való csömör és a privát szféráját, magát mentő, de a nemzetet is magában foglaló, a szolgálni akaró irodalmat satuba fogó páni félelem.

Bár már a folytatáshoz tartozik, a félelem nem volt jogosulatlan. 1958-ban az MSZMP népi írókkal kapcsolatban hozott megbélyegző állásfoglalása a csoportot együtt, különösen pedig Veres Pétert, Illyés Gyulát és Németh Lászlót ítélte el. Az Illyés ellen felhozott művek az itt említettek voltak, a *Fáklyaláng* című dráma, a *Bartók*, a *Levél a fenyőről és a vízgyűjtőről* és az *Egy mondat a zsarnokságról* című versek. Ezek a népi írói életművek valóban alternatívát képviseltek vagy képviselhetek volna a kommunista ideológiával szemben, s a kommunista oldalon nem vagy alig volt esztétikai értelemben komolyan veendő életmű.

Tanulságos ezt az 1956-os naplót belekötni a már közreadott naplófolyamba, de gyanakodva, hogy nem a teljeset, az autográf verziót kaptuk, és visszailleszteni a történéseket a teljesebb ilylyési életműbe, hogy megérezzük, 1956 késő őszén és 1957-ben

⁵² ILLYÉS Gyula: *Naplójegyzetek 1956–1957*. 189.

⁵³ Uo.

először milyen örömet jelentett a hallgatás, hogy Illyés szinte élvezte az "üldöztetési rögeszme kellemes mámoreként való keringését", ahogyan átsuhant szívéen a „mellőztetés kéjes nyila”, s végül miként törte meg a vállalt csöndet. De ez már túlvezet az adott köteten.⁵⁴

⁵⁴ Illyés Gyula visszailleszkedéséről lásd SZÉCHENYI Ágnes: Szerepkényszer: visszatérés az irodalmi és politikai nyilvánosságba. Illyés Gyula: Ebéd a kastélyban (1962). *Alföld*, 2010/6. 53–68.

